
DR. BESZTERI BÉLA

Magyarország jövője a globális világban és a régiók Európájában

A jövő kutatás szerepe és korlátai

Jó és szükséges lenne megalkotni a világ jobb jövőjének látomását, s megtalálni a kornak megfelelő, valóban igazságos társadalmat és rendet. Az emberi lét nem egyéb, mint illúziók kergetése - mondta egykor Lucretius. Persze álmodozni mindig lehet, de ha az elszakad a realitástól, mit érünk vele? Az igazságos társadalom az emberiség ősi álma, s a harmadik ezredforduló közelségében ma még inkább annak tűnik, mint valaha.

Condorcetnek, az 1789-es francia forradalom korát meghatározó haladás-filozófusának nagy álma és ígérete - közel 200 év történeti tapasztalatai alapján - nem vált be. Condorcet azt ígérte: a történelem mozgása szükségszerű fejlődés az egyre több szabadság, boldogság, harmónia, jólét s egy olyan emberi képesség felé, melynek révén végleg leigázható a makrancos természet. (In: Willy Brandt 1990:5). A XX. század végén már tudjuk, hogy az ember nem nőtt meg, csak a technika haladt. A pénz uralmára épített, az amerikai világuralmat szolgáló modell emberileg nem lehet igazán követendő út. Követendő a nyugat-európai típusú, megszelídített szociálliberális kapitalizmus, ahol a kétharmados társadalom kormányoz és gyarapszik, s amelynek nincs mit félnie a leszakadt társadalom egyharmadát kitevő szegényektől. Közép-Kelet-Európában a szegénység a lakosság kétharmadát érinti, míg az elmaradott afrikai és egyes ázsiai perifériákon nagyságrendjük a négyötödöt vagy a kilencetizedet is eléri. A társadalmi igazságosság és az esélyegyenlőség, a szociális ellátás és az alkotó munka feltételeiért az egész világon permanens harcot kell folytatni. A természet fölötti uralom kísérlete, a féktelen indusztrializmus egyre nagyobb globális károkat okoz, veszélyeztetve a közvetkező nemzedékek létfeltételeit. A modern civilizáció a jövőre orientált társadalmi berendezkedés, de a legkevesebbet éppen a jövőről tudunk. A jövő jellemzésére sokféle - azonos értékű és értelmű kifejezés illik: A történelmet nem előre írják. Hogy mi lesz a jövőben, az tudhatatlan és ismeretlen. A jövő nyitott és áttekinthetetlen. A jövő kideríthetetlen. És a sort folytathatnánk tovább. A futurologus jól teszi, ha megszívleli a Zen-mondást: "Annak higgy, aki az igazságot keresi, és ne annak, aki megtalálja."

A jövő kutatás eredménye a majdan valóra váló dolgok és délibábkergetés. Csak azt nem lehet előre tudni, mi válik valóra és mi bizonyul délibábnak. A technológiai és természettudományi prognózisban mindig több az esély a reális jövő feltárására, mint a társadalomtudományokban, minthogy az emberek

közötti viszonylatok, a társadalmi mozgások logikailag, objektív mérésekkel és számokkal nem számíthatók ki, lévén azok sokkal bonyolultabb jelenségek és viszonylatok. "Különböző forgatókönyvekben kísérlük meg a futurológusok felvázolni az egymástól eltérő valószínűséggel bíró jövőbeni helyzeteket." (Gombár 1993:116) Meggyőződésem, hogy sohasem alakítható ki tökéletes társadalom ezen a földön. Az emberiség egész történelme ezt a tapasztalatot adja.

A jövő reménye nem absztrakt gondolatokból kiinduló ideológiai hozzáállás, liberális, konzervatív vagy szocialista megközelítésből vezet el a helyes döntésekhez, hanem a közös nemzeti célokat szolgáló gyakorlati megoldásokon, kölcsönös kompromisszumokon alapul: ez a jól működő demokrácia alapvető jellemzője. Az elfogadható jövőhöz csak elfogulatlan, józan ítélőképességgel juthatunk el.

A jövőképek az a fő küldetése, hogy kiutat, értelmet, kapaszkodót nyújtson az embereknek. Olyan jövőképet, amely értelmezhető az egyéni sorsok, a családi perspektívák oldaláról. A jövőorientált embert nem érik teljesen váratlanul a bekövetkező változások, így azok könnyebben elviselhetők; a pánik, a jövősokk és a szorongás kisebb méreteket ölthetnek; megkönnyíthetik az átmenetet egy nyugalmasabb fejlődési szakaszba.

Magyarország a globális erőtér kényszerpályáján

Magyarország - miként közép-kelet-európai térségünk legtöbb országa - kis nemzet, gazdasági erejének és lakossága létszámának, természeti kincsekkel való ellátottságának alapján. A kis nemzetek mindenkori objektív adottsága, hogy a történelem függvényei. Gazdasági, politikai, történelmi, technikai erőkterekben élünk, a világnézetű tendenciák, a globális és az európai kontinentális erővonalak kényszerpályáin vagyunk kénytelenek élni.

Ezt tudomásul kell vennünk, akár tetszik nekünk, akár nem. Az IMF vasmárka, a Világbank ajánlásai, az Egyesült Államok és Németország nemzeti érdekei, a tanszacionális vállalatok profittervei befolyásolják tetteinket, fő mozgástereinket, reklámaik "jelzik" igényeinket, szabják meg életünket.

A mindenkori kormányzatokon múlik, felismerik-e a globális mozgások irányát, képesek-e felmérni a mindenkori konkrét helyzetek realitását, s a szűk mozgásteret felismerve, tudatosan kormányozzák-e az ország hajóját, hazánk és népünk boldogulására.

A Nyugatot valóságos láz kerítette hatalmába a kommunista elvekre épülő rendszerek összeomlásakor. Győzelme diadalmamórában élt. Ezt az életérzést ragadta meg, váltotta hírnévre és anyagi előnyökre Francis Fukuyama japán származású amerikai filozófus. Meghirdette a történelem végét, és megjövendölte a liberális demokráciák világméretű és örökké tartó győzelmét, a lehetséges világok legjobbikának eljövételét. A történelem vége és az utolsó

ember (Fukuyama 1992:42,48) című könyvében. Azt is sejteti, hogy egyidejűleg vagyunk mind a történelem, mind a problémák végén. Szellemes az egyik német egyetem falán olvasható cáfolat egy graffitin: "A kapitalizmus nem győzött, hanem itt maradt." A francia Claude Julien így bírálja Fukuyama apologetikus látomását: "A történelem vége? A történelem egy új szakaszának kezdete, amely zaklatott és veszélyekkel teli lesz." (Julien 1992:4). Minden társadalom elvárná, hogy a politikai hatalom világosan határozza meg magatartását a piac törvényeivel szemben, de a piac ellen nem tehet semmit, mert törvényei nem az emberek törvényei.

A hidegháború elmúlása nem tette békésebbé, hanem még békétlenebbé tette a világot, nem nőtt az emberek biztonságérzete, sokkal inkább nőtt a félelme. Az európai államszocialista rendszerek bukása után nincs születőben egy jobb világ, a győztes, nyugati típusú kapitalizmus - a jelek szerint - szintén nem képes megoldani, s győzelme után nem is nagyon próbálja megoldani az emberiség előtt tornyosuló problémákat, minthogy csak a gazdagok érdekei motiválják, a profitnövelés köti le kormányai és transznacionális vállalatai energiáit. Álmodozni lehet egy békés, demokratikus világrendről, ahol a szabadságot és az igazságosságot a szolidaritással kötik össze, és természeti alapjaiban érintetlen világ jön létre.

A harmadik évezred küszöbén "nincs valódi jövőképünk, vakon haladunk előre." (Oe Kenzaburo japán Nobel-díjas). Ezért közös feladatunk, hogy megtaláljuk a kölcsönösen elfogadható elveket és kiindulópontokat a globális problémák megoldására. A pénz- és piacközpontú világ leértékeli az értékeket, felborítja az erkölcsi világrendet, elbizonytalanítja az embereket. Az ezredforduló időszaka a kiábrándulás. Mégsem lenne kívánatos egy kódolt jövő filozófiája, vagy bármilyen küldetéses prófécia.

A magyar nemzet és állam - az ezredforduló közelségében - történelmileg is ritkán adódó-nagy kihívásokkal találja magát szembe. Elért bennünket a világméretű globalizáció: a pénz, az áru és részben a munkaerő szabad áramlása; leépülnek a nemzetállamok mint gazdasági egységek; a fejlődésben a tudásintenzív iparok a meghatározók; a szociális állam zsugorodik; haszonélvező az Egyesült Államok; a pénz uralta gazdaság diktátuma; kaotikus állapotok veszélye a pénzpiacon. (Almási 1997, Beszteri 1996, 1997, Tóth László 1997, Varga Csaba 1997) Ezzel egyidejűleg kibontakozik a technikai forradalom új formája, az informatikai forradalom. Az információk megszerzése, szelektálása és csoportosítása kiemelkedő súlyú, de csupán résztényező a folyamat egészének jellemzésére. Az információs társadalom elnevezés nem fejezi ki a világban zajló megváltozott gazdasági-társadalmi folyamatok lényegét. Nem információs, hanem tudástársadalom köszönt be a XXI. században (Beszteri 1997:9).

E rendkívüli, a XXI. századra meghatározó erővel ható változásoknak lehet örülni, lehet miatta szitkozódni, csak egyet nem tehetünk, tudomásul nem

venni. A kihívás olyan mértékű, hogy az erre való reagálás, sikeres vagy sikertelen alkalmazkodás eldöntheti a magyar nemzet és állam további sorsát. Ha nem dugjuk fejünket a homokba, ha nem szövünk irreális álmokat, hanem tudomásul vesszük lehetőségeinket, adottságainkat, mozgásterünket, és cselekvéseinket tudatosan alakítjuk, helyt tudunk állni kis, fejletlen ország létünkre is az öldöklő nemzetközi versenyben. De ha beletörődünk helyzetünkbe, s azt valamiféle balsorsként fogjuk fel, vagy nem a reális lehetőségeknek megfelelően cselekszünk, Magyarország a XXI. század egyik nagy vesztese lehet, s bennünket leírnak az életrevaló, harcolni és fejlődni tudó nemzetek és országok sorából. A globalizálódás korában minden állam valamilyen csoportosuláshoz tartozik vagy afelé törekszik, mert csak ezeken belül lehet és kell keresni és megtalálni a sajátos mozgástereket, érdekérvényesítői lehetőségeket.

A szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet az eredeti tőkefelhalmozás farkastörvényei szerint

A gazdaságilag-társadalmilag elmaradott felzárkózási modell követéseivel a XX. század során többször is kudarcot vallott országok közül a legtöbb, Magyarország is a nyugati társadalmi modellt: a politikában a parlamentáris demokráciát, a gazdaságban pedig a piaci liberalizmust igyekszik (minden következményével együtt) bevezetni az államszocialista kísérlet kudarca után.

Milyen folyamat zajlik a rendszerváltás során hazánkban? “Magyarországon jelenleg folyik az útépítés” az intézményi protopluralizmustól a parlamenti demokráciáig, az első és második gazdaság szimbiózisától a piacgazdaságig, az új középosztálytól a kibontakozó civil társadalomig, a “legvidámabb barakk” homo kádárikuszától a “legbánatosabb shopping center” frusztrált kirakatnézőjéig.” (Tőkés L. Rudolf 1997:36, Csepeli 1995:36) Ez más szavakkal azt jelenti, hogy hazánkban (miként Közép- és Kelet- Európában) egy történelmileg eddig ismeretlen átalakulás, a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet folyamata zajlik a maga újszerűségével, buktatóival, nehézségeivel együtt.

E tanulmány nem tekinti feladatának a magyarországi átmeneti korszak részletező leírását, csupán arra törekszik, hogy az átalakulás emberi aspektusait tárja fel azzal a céllal, hogy a XXI. századi magyar jövő esélyeit bontsa ki belőle az objektív külső feltételek és a magyar belső gazdasági-társadalmi-kulturális lehetőségek oldaláról.

A magyarországi átalakulás előzménye térségünk más államaihoz képest több eltérő jellegzetességet mutat. Ezek a következők:

1. Hazánk volt az egyetlen ország, ahol a kommunista berendezkedésű társadalom idején forradalomra került sor (1956-ban). A rendszer

---

konzolidációja szükségessé és lehetővé tette a sztálini struktúra átalakítását, emberarcúvá tételét.

2. Magyarországon jöttek létre a piaci reformok, a kapitalizmus első kezdeményei az 1968-ban megkezdett gazdasági “mechanizmus” reformmal, a háztáji gazdaságok pedig a magánszektor bizonyos mértékű bevezetését is jelentették.

3. A politikai és ideológiai életben kevesebb volt a merev tiltás, szabadabb légkör uralkodott a puha kádári diktatúra utolsó két évtizedében, mint a régió más szocialista országában.

4. A gazdasági életben, a nyugati utazásokban és a kulturális életben a nyitottság, a szabad mozgás jelentősen kedvezőbb mozgásteret biztosított az embereknek, csupán néhány tabut nem volt szabad áthágni.

5. Mindenkinek volt munkája, szerényen, de meg lehetett élni: Az állam széles körű szociális gondoskodásban részesítette a családokat, az egyes embereket. A többletfogyasztást és a szociális ellátást azonban a termelés nem alapozta meg, így mind nagyobb kölcsönöket vett fel Nyugatról az állam, melynek máig és még a belátható jövőben is károsan ható következménye az ország eladósodása.

Ilyen előzmények után került sorra hazánkban a “tárgyalásos forradalom” megállapodásainak alapján a rendszerváltás.

A jövő lehetőségei között minket az foglalkoztat, milyen kapitalizmus jön létre hazánkban. A magyar társadalom joggal várna vezetőitől, hogy hosszú távra belátható, erőfeszítések árán teljesíthető jövőképet fogalmazzon meg erre vonatkozóan.

Az alcímben az eredeti tőkefelhalmozás kifejezést említem. Hangsúlyozni kívánom, hogy a klasszikus és a jelenlegi magyar tőkefelhalmozás nem azonos folyamat a történeti időben való eltérés, a közép-kelet-európai tőkefelhalmozás különbsége miatt és már csak azért sem, mert a klasszikus kapitalizmus-építési időben a feudalizmusból a kapitalizmusba, a XX. század végi posztállamszocialista tőkefelhalmozás az államszocializmusból a kapitalizmusba való átmenet folyamatában megy végbe. Az eredeti klasszikus tőkefelhalmozás a tőke keletkezési folyamatát jelentette, míg a mai változat “a korábban felhalmozott tőkék felosztását jelenti a különböző tulajdonosi csoportok között.” (Pitti 1997:25). Amit magam hangsúlyozni akarok, e folyamat klasszikus és modern változatának nagy mértékű hasonlósága: az eredeti tőkefelhalmozás erőszakossága, tisztességtelen módszerekkel és eszközökkel való végrehajtása, s e folyamat veszteségeinek tönkretétele, a rat-race (a patkányverseny). A nagy történelmi korszakváltás és a hazai átalakulás gazdasági-társadalmi és még nagyobb erkölcsi válság közepette zajlik, különösen érzékelhető az emberi kapcsolatainkban vagy az üzleti morál területén.

A magyar jövő stratégiája a demokrácia, a jogállam és a piacgazdaság együttesének megteremtése. Amennyire Tőkés L. Rudolf (1997:30) szavaival “a magyarországi politikai átmenet zavarba ejtően könnyű,” sőt egyenesen “katarzisztelen átmenet” (Voszka Éva 1990:687) volt, annyira eldurvult a politikai és a gazdasági harc az évek előrehaladtával. Amikor kezdetben a politikai rendszerváltás volt a fő feladat, az egypártrendszeres hatalmi hegemonián alapuló diktatórikus, de több liberális és demokratikus elemet is tartalmazó struktúra felváltása a többpártrendszerű parlamenti demokráciával és a jogállammal, - az új hatalmi elit semmilyen folytonosságot nem vállalt az előző évtizedek gyakorlatával; az új rendszer politikailag az előző totális tagadásával próbálta legitimizálni magát. Rövidesen kiderült azonban, hogy igen erős a folytonosság a rendszerváltással megszületett új struktúra és politikai gyakorlat illetve a Kádás-korszak utolsó két évtizede között.

A rendszerváltás tágabb értelemben átmenet a szocializmusból a kapitalizmusba, ami igen összetett folyamat: tartalmaz alapvető politikai, gazdasági, társadalmi és eszmei elemeket is. A demokrácia politikai-jogi rendszerének megteremtése mellett és után az átmenet fő harci terepe a gazdaság. Itt késhegyig menő alkotmányos-demokratikus és durva, tisztátalan harc folyik a piacért, a pénzért, a hatalomért, a befolyásért, az érdekérvényesítésért. Miközben a társadalom többsége – a választások és népszavazások ritka aktusát kivéve – nem tud részt venni a rendszerváltás fő kérdéseinek eldöntésében, illúzióban csalatkozva küszködik, a politikai elitől és a kormánytól azt várják el, hogy nyugodt, biztonságos életük és munkájuk legyen, családjuk anyagi gyarapodása érvényesüljön. A rendszerváltó években a társadalom kettészakadt: a győztessé váló kisebbségre és a vesztes, leszakadó többségre. E közben a középosztály szétmorzsolódása megy végbe, s helyére egy kis létszámú, felső középosztály kerül. A rendszerváltás utáni hazai strukturális átalakulás bemutatására itt – terjedelmi okokból nincs lehetőség. (A téma átfogó kifejtését Kolosi Tamás – Sági Matild tanulmánya tartalmazza (Kolosi – Sági 1997). Alvilági leszámolások, kézigránátos és bombamerényletek, kurd, ukrán, arab és egyéb bűnbándák, megveretések, “védelmi” pénzszedések, íme a tomboló vadkapitalizmus megannyi jelei. Fájdalmas, hogy nincs olyan rendfenntartó és bűnüldözői erő és szervezet, amely képes lenne megállítani ezt a gyakorlatot. Mindennek árát az egész társadalom szenvedni és fizetni meg. Az átlagember joggal elvárná, hogy az állam és szervei teremtsenek normális életet- és közbiztonságot, tartassák be a törvényességet és az elemi társadalmi normákat. A vesztesek kiszolgáltatottnak érzik magukat, céljuk és reményük csupán a pusztta létfenntartásra, a nyugodt és biztonságos életre korlátozódik.

A rendszerváltó folyamat a vége felé közeledik. Tétje rendkívüli: hosszú távra most dől el, kik lesznek a vagyonosok, a győztesek, illetve kik szakadnak le, s válnak kiszolgáltatottakká, vesztesekké, s lezárul a vagyonok, a társadalmi

státusz, s a művelődési karrier-esélyek újraelosztása is. A feltörekvők értékrendszere és magatartása abból indul ki, - tisztelet a kivételnek -, hogy csak a leggátlástalanabb eszközökkel lehet előnyhöz jutni, ki kell játszani, becsapni, legázolni mindent és mindenkit, mert ha ő nem teszi, majd lesz más, aki elveszi, megszerzi a megszerzhetőt. Aki tisztességes eszközökkel tevékenykedik, lemarad a gátlástalanokkal szemben.

A győztesek értékrendje a politika és a média által harsogva nem hivatalos társadalmi ideológiává válik. A társadalmi rend talpköve a piac, minthogy annak láthatatlan keze az egymással is szembenálló érdekeket elrendezi, mintegy közérdekké nemesíti. Haszonélvezőik, sajtójuk és ideológusaik azt hirdetik, hogy attól fog talpra állni a gazdaság, ha az egyenlőtlenségek nőnek. A nagyobb gazdagságból fogják majd a szegényeket segíteni és jó szociálpolitikát csinálni. Az önzést, a harácsolást próbálják erényként feltüntetni. Igaza van Ferge Zsuzsa szociológusnak: “Az igazi baj, hogy jönnek a hamis bálványok, hogy az álértékeket felmagasztosítsák... A “ha majd gazdagabbak leszünk, akkor...” tétel egyszerűen nem igaz, a történelem ezt megcáfolta. Azokban az országokban, ahol nincsenek olyan erők, amelyek az így keletkezett gazdagságot máshová irányítsák..., ott ezt nem történik meg.” (Ferge 1991:23)

Az átalakulás súlyos társadalmi ára. A siker feltétele: az elszántság a problémák leküzdésére

8-9 évvel a rendszerváltás után Magyarország túljutott a gazdasági átalakulás nhezen és a társadalmi áldozatok nagyobb részén is. A bejárt út társadalmi összképe azonban kedvezőtlen, mert a magyar lakosság többsége vesztésként került ki e folyamatból, s versenyképtelensége következtében az állampolgárok nagy részére egyelőre nem az áhított polgári jólét, hanem a bér munkás, a bedolgozói sors vár a nyugati munkabérek töredékéért. A rendszerváltás óta a reálbérek 17 százalékkal, a reálnyugdíjak 23 százalékkal csökkentek. A kormányzati irányítás a Világbank tanácsai szerint neoliberális politikát folytatva – rövid távú pénzügyi érdekek által vezérelve – erőteljesen csökkentette az állami szerepvállalást a tudományban, az oktatásban, a szociális, az egészségügyi ellátásban és a kultúrában.

A munkanélküliség a piacgazdasággal együtt jár, mértéke igen magas, kb. félmillióst érint. Gyorsan változik a gazdaság szerkezete, megújul a technológia, új szakmákat, új készségeket kell megtanulni. A munkanélküliség azonnal megjavítja a munkához való viszonyt, nagy lehetőség a tulajdonos részére a termelés olcsóbbá tételére. A baj csak ott van, hogy az átképzés, az új tanulás és tudás nem hoz magával automatikusan munkahelyet is.

Sajnálatos, hogy az egyre inkább kedvezővé váló gazdasági tendenciák mögött rendkívül nehéz, konfliktusokkal terhelt, jövedelmi, megélhetési

lehetőségeit tekintve súlyosan megosztott, megterhelt társadalom áll. Bekövetkezett és hosszabb távra rögzült a magyar társadalom gazdasági kettészakadása és az ország keleti régióinak (néhány fejlett sziget kivételével) tartós lemaradása.

A rendszerváltás magával hozta a bűnözés gyors növekedését. A rendőrség nem ura a kialakult elszomorító helyzetnek. A lakosság fél, kiszolgáltatottnak érzi magát, sem az utcán, sem a tömegközlekedési járművekben, sem a lakásán nem érzi biztonságban magát. A törvények jobban védik a bűnözők emberi jogait, mint a sértett, megkárosított tisztességes polgárokét. Az igazságszolgáltatás sem képes felőni a megváltozott helyzet által megkövetelt igényekhez.

E közben egyre alacsonyabb a magyar munkavállalók szabadságfoka. A privatizált cégek tulajdonosai elzárkóznak a helyi szakszervezet működésétől. Nem védi a dolgozókat kollektív szerződés, nem rögzítik a munkaidőt, a munkaadó a minimális bért a legtöbb helyen saját érdekei szerint értelmezi, hiányzik a túlmunka ellentételezése. A dolgozók kiszolgáltatottságukat érdekvédelmi háttér hiányában és munkahelyük elvesztése miatti félelmükben tűrik el.

Sok év kell még ahhoz, hogy Magyarországon is átláthatóvá váljanak az egyes emberek számára a piacgazdaság viszonyai között az érvényesülési utak: tisztában legyenek azzal, milyen alternatívák állnak rendelkezésre; s ki ki választani tudjon érdeklődési köre, adottságai, képességei alapján.

Mindezek alapján nem meglepő, hogy a magyar mentális állapot a rendszerváltás után különösen kedvezőtlen. Sandro Scabello olasz publicista Magyarországot “ a világ legreményvesztettebb népeként” jellemzi, nem kevesebbet állítva, hogy “a magyarok az ementáli sajtóból is csak a lyukakat látják.” A magyarok számára a pesszimizmus szinte életcél.” (Scabello 1996:6) Mindezt tényekkel támasztja alá: az évi 4200 öngyilkossággal világelső. (Tegyük hozzá: az öngyilkosságok száma nem igazolható a rendszerváltás okozta gazdasági gondokkal, minthogy hosszú történelmi adatsor bizonyítja, hogy a legsúlyosabb helyzetekben javul az emberek életigénye. Így van most is, mert az öngyilkosságok száma csökkenő tendenciát mutat). Az öngyilkosok többsége az özvegyek, az elváltak, az időskorúak és a magányosok köréből kerül ki. A magyarok önpusztító ösztönét támasztja alá az egymillió alkoholista, a 4 millió dohányos, 50 ezer drogfüggő, az igen alacsony élettartam (a nőknél 70, a férfiaknál 63 év).

Az emberek nagy része mindig csak vár valamit, ahelyett, hogy cselekedne. Nincs kitartásuk, inkább lobbanékonyak vagy tétlenül beletörődők. A fő gond, hogy az embereknek nincs meg a jövőbe vetett hite. Szociológiai tény, hogy társadalmunkban erős a lemondási hajlam, a csüggedtség, ami igen veszélyes. Aki úgy gondolkodik, “minek vágjak bele, úgysem fog sikerülni”, az, ha mégis rászánja magát, nem fog neki sikerülni. Bízunk kell abban, hogy

sem a jelent, sem a jövőt nem rajtunk kívül álló erők alakítják. A dolgok nem eleve elrendeltek, valamilyen formáló, befolyásoló szerepe a történelemben minden embernek van.

Az örök pesszimizmus leküzdése az ország jövője érdekében elengedhetetlen. Kedvezően befolyásolná a külföldi üzleti partnerek Magyarország-képét, s a sikernek fontos ösztönzője lenne a magyar emberek számára. Azon szükséges változtatni, hogy a teendőkhöz ne negatívan, ne önbizalom és tetterő nélkül álljanak hozzá. Ami nagyon fontos, az az elszántság a problémák leküzdésére és a cselekvőkészség a megoldás érdekében. Ezt az eltökéltséget és tennivágyást ajánlatos hangsúlyozni is a külföldi befektetők, az üzleti partnerek előtt, és érvényesíteni mindennapi tetteinkben.

A jövőben a magyar embernek ajánlatos szakítani jellegzetes nemzeti mentalitásával, hogy dühösen kárhóztatja sorsát: nem tudott kibontakozni tehetsége és kvalitása a Kádár érában; hogy a Nyugat közönyös és hálátlan velünk szemben; nem sokra megy azzal, hogy nosztalgiazik a létező szocializmus előnyeiben a mai kapitalista valósággal összehasonlítva. Az új globális világ és a magyar valóság más igényeket támaszt az egyes emberrel szemben is. Tudomásul kell venni, ha létezni akarunk, hogy örökre vége a langyos kényelemnek és nyugalomnak. Az élet azt követeli meg, hogy a gyakran érő változásokhoz hozzáedződjünk, s feltaláljuk magunkat a korábbihoz képest új helyzetben.

A mai felnőtt, főleg idősebb generációk közül csak kevesen képesek alkalmazkodni az új körülményekhez, ezért legtöbbször súlyos lelki megrázkódásokat szenvednek. Igaza van Marx György akadémikusnak, amikor arra emlékeztet, hogy “az újszülötteknek a XXI. század éppoly vonzóan friss lesz, majdan otthonos, mint nekünk volt ez a keserű XX. század.” (Marx Gy. 1997:1433). Az új generáció már – beleszületve az új helyzetbe és abban szocializálódva – megtalálja maga számára a beilleszkedés és az érvényesülés lehetőségét, cselekedni kész lesz, felhagy a kedvezőtlen körülményekre hivatkozással, az irigységgel, maga is sikerre törekszik, szembenézve önmagával és a körülményekkel. Ez már alapvetően egy optimistább beállítodottsághoz vezet.

E mentális problémák ellenére hazánkban igen sokan vannak, akik nem elszenvedői az életnek, hanem küzdőképesek, találékonyak, a rossz szabályok kijátszásában talpraesettek, megtalálják a kiskapukat a legális és a feketegazdaság terepein. Közöttük egyaránt nagy számban találhatók munkavállalók, munkanélküliek, vállalkozók, a mindig újrakezdők. Az élni akarás és élni tudás e tömeges példái és a nagy áruházláncok vásárlóinak tömege és pénzköltése azt mutatja, hogy – az elszegényedés és lesüllyedés riasztó példái mellett – a lakosság jelentékeny része jobban él, mint ahogy az statisztikailag kimutatható.

A magyar ember az utóbbi évtizedek tapasztalataiból arra jött rá, hogy csak önmagára számíthat. Már a szocializmusban is az emberek saját magánéletükbe zárkóztak. A rendszerváltás után a létbiztonság megszűnése, a szabad kizsákmányolás fokozódása és az életszínvonal romlása a változások veszteseiben kiváltotta és erősítette az elégedetlenséget, a kiábrándulást és a kilátástalanságot. A társadalom nagy többsége arról győződött meg, hogy az emberek a szabadság és a demokrácia viszonyai között sem képesek politikát befolyásoló tényezővé válni, következésképp nem bíznak a politikai érdekérvényesítésben, ezért inkább egyéni kiutat keresnek.

Tapasztalati tény, hogy az egyéni érdekvédelem az életvilág területén jóval hatékonyabb, mint sokan gondolják. Szociológiai vizsgálatok azt igazolják, azok az emberek, akik családjukra, barátaikra, munkatársikra támaszkodhatnak, könnyebben megbirkóznak az élet nehézségeivel, sőt tovább is élnek. A nős férfiak 8-9 évvel tovább élnek, mint a nőtlen, elvált vagy özvegy sors- és kortársaik. A nők esetében ennél kisebb a magányosok hátránya, mindössze 2-4 év. A házasságban élők egészségi állapota is kedvezőbb mint az egyedülállóké és az elváltaké. Szociológiai kutatások bizonyítják, hogy betegség miatt egy középkorú férjes asszony évente átlag 12 napot tölt betegállományban, még az egyedül élő nők 15-öt, az elváltak pedig 18-at. Az is tény, hogy az egyedülálló férfiak kétszer annyi sérülést, sebesülést szenvednek el, mint nős társaik.

Magyarországon egyre több férfi és nő él élettársi kapcsolatban. A mi viszonyaink között elsősorban a rosszabb anyagi helyzetben élők és a gyermekes szülők teszik ki az élettársi családi állapotúak többségét. A jobb módban élőkre nem jellemző ez az együttélési forma. Velünk ellentétben Nyugaton a tehetősebbek élnek élettársi viszonyok között. Napjainkban a házasságban és az élettársi kapcsolatban élők együttesen sem növelik a családban élők számát. Hazánkban az egyedülállók száma igen erőteljesen növekszik, jelenleg 946 ezren vannak. A demográfiai prognózis szerint, annak ellenére, hogy az ország népessége tovább csökken, 2010-re 1 millió 136 lesz a számuk.

A modern és globális világ jellemzői közé tartozik Heller Ágnes kifejezésével a “mindennapi élet permanens forradalma”, amelybe a család már említett változásai is beletartoznak. A változások következményeinek summázata:

- A családok szilárdságára épülő szövetség az alapja az egészséges társadalomnak, Magyarország felemelkedésének. Azokkal értek egyet, akik úgy látják, hogy a család nem egyszerű emberi erőforrás, annál jóval nagyobb a szerepe: a társadalom legkisebb egysége, amely biztosítja a nemzetgazdaság hosszú távú működését, de az emberi élet legfontosabb terepe is. A családon belüli szolidaritásban jut kifejezésre a felelősség a

legszűkebb közösség minden tagjáért, és ez megsokszorozza a felelősséget saját magunk tetteiért. Ezért minden eszközzel támogatandó. Azonban a társadalom legkisebb egysége, összetartó eleme, a család is felbomlóban van. Magyarországon - a KSH adatok szerint – az emberek alig több mint 50 százaléka él törvényes házasságban együtt, s minden negyedik újszülött házasságon kívül születik. Egyébként világtendencia a családformák pluralizálódása. A családmodellek sokfélesége a legmesszebbre a leginkább liberális Egyesült Államokban jutott el, ahol a “házastársak gyermekkel” hagyományos családmodell mindössze a háztartások 25,5 százalékában található. Ez azért is figyelemre méltó, mert az USA a modern világ egyik legvallásosabb országa. Franciaországban a gyermekek egyharmada születik házasságon kívül, a dán és a svéd helyzet ennél is kedvezőtlenebb, e két országban csaknem minden második újszülött jön világra nem törvényesített kapcsolatból.

- A modern és globális világ minden korábbinál gyorsabban, mélyebben és minden vonatkozásban megváltoztatta a mindennapi életet, benne a családot is. A változások a jövőben csak tovább növelik az egyes emberek életének és a családok =(családformák) funkcionalizálásának bizonytalanságát és kiszámíthatatlanságát. Ma csak azt tudjuk: nemhogy unokáink, hanem gyermekeink jövőjének prognosztizálása is meghaladja képzelőerőnket.
- Az emberi kapcsolatok és együttélési formák világszerte és hazánkban tendenciaszerűen végbemenő lazulása és erodálása megállíthatatlan folyamat. Minél kevesebb a funkcióját igényesen betöltő és tartós hagyományos család és párkapcsolat, annál kevesebb lesz a kiegyensúlyozott, a külső élet viszontagságait kivédeni tudó, egymást gazdagító férfi és nő; a gyermekek anyagi biztonságát biztosító, érzelmi gazdagságot megalapozó, a majdani felnőtt életre felkészítő, mintát nyújtó család, szülő és gyermek kölcsönös szeretetét, egymás képességeinek kibontakozását segítő legkisebb társadalmi egység; az ember biztonságát elveszíti, gondjaival magára marad.

Fontos szerepe van (lesz) a magyar társadalom életében a családi szervezeten túlterjedő szolidaritásnak. Nagy hátrányt jelent a volt szocialista társadalmakban, hogy a világjelenségként végbemenő modernizáció, az urbanizálódás, sőt az információs társadalom felé haladás a hagyományos életfeltételeket felbomlasztja, s e folyamatban az egyén elszigetelődése úgy megy végbe, hogy a kedvezőtlen globális és makro-változásokat még nem tudják ellensúlyozni a kisközösségek. A civil társadalmi közösségeket ugyanis a létező szocializmus idején az állam szisztematikusan felszámolta, az egyházak társadalmi szerepvállalását pedig akadályozta. Így a családok és az állam között elhelyezkedő közösségeket, a helyi civil társadalom kiépítését újra kellett kezdeni, ezért az egyesületek, körök, szervezetek és egyházi gyülekezetek még

nem töltik be szerepüket olyan eredményesen, mint az tapasztalható a régóta működő nyugati polgári társadalmakban.

A civil társadalom a nagypolitika által érintett, de attól távol maradó kisközösségi vagy magánember politikán kívüli világa. E felfogás szerint a demokrácia pozitív értékei kizárólag ehhez a magánemberi szférához kapcsolódnak. Ami ezen túl van – közélet, pártok, üzleti, világi, nagypolitika-, az már a bűnbeesés világa. Kende Péter szerint a társadalom önszerveződése kiterjed a gazdasági élet egészére és annak jogi szabályozására és magába foglalja a politizáló társadalmat is.

A civil társadalom megerősödése hozzásegíti az embereket, hogy képesek legyenek az érdekeiket képviselni, képesek legyenek beleszólni politikai kérdésekbe is, képesek legyenek kontrollálni a hatalmon lévők deformációját, akik azért gyártanak ellenségképet maguknak, mert belső bizonytalanságuk miatt nem képesek arra, hogy megosszanak bizonyos funkciókat másokkal.

Nemzetünk jövőjének alapja a tudás és a képzelő-alkotóerő

Mit tegyünk, hogy a harmadik évezred sikeres nemzetei között legyünk? A XXI. század legfontosabb erőforrása a tudás és a képzelőerő. Azok az országok lesznek a nyertesek a jövőben, amelyek képesek lesznek kinevelni egy tudásra orientált és kreatívabb új nemzedéket. Az igazi modernizációnak az számít, ha az a fejekben megy végbe. Ehhez jó alapokkal rendelkezünk, mert a tudás nálunk is hasonló érték, mint Kelet-Ázsiában. Egy nemzet léte elsősorban szellemi természetű. Meg kell tehát tartanunk azt, ami a múltban érték volt, amit az előző generációk létrehozta. A nemzet önbecsüléséhez, önértékeléséhez hozzátartozik, hogy egyetlen kincsünket, szellemi értékeinket megtartsuk és támogassuk. Ne feledjük Spíró György figyelmeztetését: “A szürkeségben színvakok tenyésznek.”

Elszomorító helyzetképet tár fel a Szonda Ipsos-Reader’s Digest felmérése a magyar 17 évesek általános műveltségéről. Elemi tájékozottságot igénylő, primitív kérdések közül 500, zömmel középiskolás fiatalból csupán 9-en adtak teljesen helyes választ. Volt, aki 24 kérdésből 3-at tudott megválaszolni.

A társadalom XXI. századi jövője egyre inkább attól függ, milyen színvonalon állnak az emberi erőforrások, más szavakkal, milyen minőségű: képességű, képzettségű és erkölcsű az értelmisége. A rendszerváltás óta végbement változások egyaránt mutatnak kedvező és igen negatív tapasztalatokat. Biztató eredmény, hogy az egyetemeken -főiskolákon igencsak megnőtt a hallgatói létszám.

<i>Egyetemre, főiskolára jelentkezett és felvett hallgatók száma (nappali tagozat)</i>				
	1990	1992	1994	1996
Jelentkezett	46767	59119	79419	106000
Felvett	16818	24022	29787	42000
Összes hallgató	76601	92328	116370	150000

Az is kedvező, hogy a korábbiakhoz képest az oktatás tematikája – tartalma jobban igazodik az új igényekhez. Figyelmeztető azonban, hogy a felsőfokú intézményekbe mind kevesebb fizikai munkás, parasztyerek, vidéki és alacsony képzettségű szülő gyermekei jutnak be. Anyagi nehézségek miatt a tehetséges fiatalok jelentős hányada képzetlen marad, munkavállalási és karrieresélyei sajnálatosan beszűkülnek. Az eltömegesített oktatás negatív következményei Somogyi Ferenc közgazdász elemzése (1997:7) alapján a következők: a hallgatók és oktatók körében tovább romlik a minőség; a pénzszerzés érdekében végzett tevékenység eltereli a figyelmet az egyetem alapfunkcióiról és ellenőrizhetetlen kapcsolatokhoz vezet; a társadalmi igényt nem szolgáló szakok potenciális munkanélkülieket “termelnek”. Figyelmeztető jel, noha a magyar tanulók ismeretekben, tudásban felülmúlják amerikai társaikat, azok az életben jobban megállják a helyüket, mert sikerre nevelik őket, s ez rögzül mentalitásukban és gyümölcsözik cselekedeteikben.

A tudás hatalom, ez az új évezredben még nyilvánvalóbbá válik. Az egyetemeken és főiskolákon a térítéses képzés és a tandíjfizetési kötelezettség egyértelművé teszi, hogy a tudáshoz való hozzájutás lesz a hatalmi kérdés, és a pénz birtoklása teszi lehetővé a kulturális tőke megszerzését is. (Amíg nem indul be a megbízható tandíjhitel – konstrukció, a társadalmi mobilitás is csökkeni fog. Az angol és amerikai tapasztalatok pedig azt jelzik, hogy ez sem problémamentes. Az egyetemet végzett, önálló családi életet és egzisztenciát építő fiatalok olyan nagy adósságteherrel kezdik felnőtt életüket, hogy a hitelek visszafizetése 7-10 évig tart.)

Az információs szféra új tudásmonopóliumot jelent. Ahol elhanyagolják az információs társadalom anyagi és szellemi kifejlesztését, ott az országok, a vállalatok menthetetlenül elszakadnak, kiszorulnak a világfejlődés fő vonalából. Magyarország nem meghatározó része a világ információs ágazatának, s arra sincs reális esély, hogy valaha is azzá válik. A feladat ezért a stratégiai partnerek helyes kiválasztása az egyes ágazatokban (ez a vezetőkes és a mobil távközlésben megtörtént), majd az együttműködésre építve megcélözni a közép-kelet-európai információs csomóponti szerepet. (Erre a VSAT szolgáltatásban, a mobil telefóniában reális esély látszik). Az információs

technológiák hasznosíthatóságának fontos feltétele, hogy az elkészülő fejlesztési koncepció harmonizáljon a nemzeti fejlesztési stratégiával, és ne ütközzön törvényességi korlátokba.

A nehézségekből való kilábaláshoz meg kell őrizni a nemzetközileg ütőképes ágazatainkat. A tudomány az ország máig is legütőképesebb, legversenyképesebb világpiaci ágazata. A kutatás és fejlesztés, a tudomány jelenlegi ráfordításának (0,7 %) háromszorosára lenne szükség, akkor tervezhetnénk egy reálisan megvalósítható 30-40 évre szóló utolérési stratégiát. Minden más csak félrevezetés és mellébeszélés.

A jelen és a jövő valósága, hogy “a lakosság egy része nem tud lépést tartani a versenytársadalom követelményeivel. Az információs társadalom kialakulása, majd a versenyből kihullók számának növekedése felgyorsul.” (Kádár1997:14). A XXI. század elején egyre jobban kialakul a képzett, a kreatív, kezdeményező, mozgékony illetve a tanulatlan, tudatlan emberek között létrejövő, bizonyára végleges szakadék. Ennek tragikus emberi következménye és társadalmi kezelhetetlensége beláthatatlan veszélyforrás.

Erkölcsei és emberközpontú szellemiség fontossága

Magyarország XXI. századi felemelkedéséhez elengedhetetlenül szükség van emberközpontú szellemiségre és értékrendre. Jövőnk kulcsa nem lehet csupán a gazdaság versenyképességének és a politikai intézményrendszer fejlesztése. Gondolkodásunkban az emberarcú kapitalizmus igénye munkál, azáltal, hogy az erkölcsi elvek érvényesítését is igényeljük olyan dolgokban, mint a törvényesség, rend és tisztesség, a közélet és a magánélet tisztasága, a teljesítmény szerinti értékrend érvényesítése, a szolidaritás a vesztesekkel, életlehetőségeiket saját erőből – erőfeszítéseik ellenére – kifejleszteni nem tudókkal. Hazai modernizációs stratégiánkban nem lehet elsődleges cél a pénztőke mennyiségének növelése, sokkal inkább az emberi tőke, a szellemi erőforrások felhalmozása. Nem tagadjuk a jövő szempontjából a jog – és intézményrendszer fejlesztésének fontosságát, de előbbre helyezzük az emberi képességek, készségek és értékek kibontakoztatását.

Az emberi életet napjainkban a beszűkülés, az eszménynélküliség, az értékrend hiánya jellemzi. A nyugati “ideál” hódít, a jóléti optimizmus, a gazdasági siker hajszolása, amely valójában hedonizmus, ha van elég (sok) pénz, élvezni kell az életet, leszakítani az érzéki örömeiket. A boldogság forrása nem lehet csupán az anyagi javak hajszolása. Az életet nem lehet pusztán megélni, sodródva a fogyasztás és az élvezetek rabságában.

Elengedhetetlen az érték szempont szerinti választás, ami belsőleg is tartást ad az embernek. A túltengő individualizmus, egoizmus sehová sem vezet. Kell a szellemi és erkölcsi tartás, a másik emberre, a családra és a közösségre, a személyi méltóságra odafigyelés, az egész ember, annak lelki,

szellemi, fizikai valójával való törődés, az igazság, a megbecsülés, a tolerancia és a szolidaritási készség. Ebben rejlik a személyiség, a szűkebb és tágabb emberi közösség jövője.

Természetes emberi igény, hogy a pénzen, a meggazdagodáson és az öncélú fogyasztáson, a szórakozáson és élvezeteken túl igénye van a jóra, a szépre, az igazra, mert az embert ez a műveltség emeli a vegetáció szintje fölé, hogy maga legyen képes arra, hogy egyetlen rövid életét emberiül élhesse meg. Tehetséges és okos egyetemi hallgatók körében is már elkezdődött az amerikai társaik szintjére emlékeztető primitivizálódás: az olvasni tudás (és ebből adódóan az olvasás) hiánya, a lexikális felkészületlenség. Nem nyugodhatunk bele, hogy ez Nyugaton is így van, sőt rosszabb a helyzet külföldi kortársaiknál mint nálunk. Ezzel a tendenciával csak a félperiféria előnytelen felén maradhatunk, minden lehetőségét eljátszhatjuk annak, hogy a nyugat-európai centrumba bejuthassunk. Szükségünk van erkölcsi és emberi értékrendekre, melyek szabályként szolgálhatnak társadalmi kapcsolataink, mindennapi életünk és cselekvésünk viteléhez. A közjó megvalósulása jelentős mértékben függ az emberek moralitásától és erkölcsi érzületétől és a politikai okosságtól. Ezek azonban meglehetősen törékeny és esetleges tényezők.

Az egész magyar nemzeti kultúra veszélyben van. Miközben az agresszívan nyomuló amerikai kultúra terjed, ezalatt a hazai kulturális intézményrendszer kerül mind rosszabb helyzetbe, minthogy a könyvkiadást, a filmgyártást, de még az újságokat is hozzá kell színvonalaltalanítani a nyugati piaci igényekhez. A rólunk, a nekünk szóló magyar kultúra kerül egyre nehezebb helyzetbe, mert a színvonalasabb, emberibb, tartalmasabb történetekre, gondolatokra nincs piaci szükséglet, és hiányzik hozzá a pénz is.

Reményeink szerint a jövő Európája a kultúrák Európája lesz. Ebben a helyzetben különös fontossága van az anyanyelvi kultúrának. Ha ez sérül és visszamarad, nem lesz képes az egyén magyarként élni, s képtelen lesz világ vezető kultúráival lépést tartani. A XXI. században felnövekvő új nemzedékek a demokrácia és a politikai szabadság természetes közegében élnek, egyben – mint a modernség sarjai – megöröklük az eddig meg nem oldott kérdéseket is. “Modernek lesznek, ennél fogva nem tudnak majd kultúra nélkül élni” – erre következtet Fehér Ferenc és Heller Ágnes (1995:74). Abban reménykednek velem együtt, hogy a jelenlegi konszenzusos többségi uralom pozitív változáson megy át, s talán átalakul az autonóm személyiségek világává.

Hazánkban a túlnyomó többség, bár pártpolitikailag megosztott is, egyenként nyugalmat, társadalmi békét, demokráciát, tisztességes megélhetést, félelem és kiszolgáltatottság nélküli életet akar. Mindezt azzal a szándékkal, hogy belső értékeink csorbíthatatlanul és békésen gyarapodva a jövőben is munkáljanak hogy tetteink révén Magyarország megbízható, értékelvű, kiegyensúlyozott és szuverén része maradjon és legyen a közös Európának. Magyar létérdek és a kontinens közös érdeke, hogy földrészünk a szavatolt

békesség, a humanista szellem, a nyomortól, gyűlölködéstől mentes világ otthonos terepe legyen.

Az új évezred első évtizedei egy új Magyarország kialakításának időszaka

Magyarország a rendszerváltást követő években régiókban elvesztette élenjáró reformország szerepét, gazdasági pozícióink néhány évig már a 4-5. helyre voltak csak elegendők. Az utóbbi időben azonban pozíciónk egyre javult, s egyre inkább távolodunk a leszakadó országokban tapasztalható gazdasági tendenciáktól. Eközben azonban nem csökken lemaradásunk a nemzetközi élvonalhoz képest. A jövő gazdasági fejlődéshez már megteremtődtek a kedvező feltételek. Ez annak köszönhető, hogy az 1994-ben megválasztott kormánykoalíció - hosszú hezitálás után – a gyakorlatban is elkötelezte magát az 1989-ben eldöntött átalakulás, a magántulajdon túlsúlyán alapuló piacgazdaság, a parlamenti demokrácia, a hatalommegosztás, a nemzeti függetlenség, a határon túli magyarság támogatása és az európai intézményekhez való csatlakozás mellett. A célkitűzések közül a legkevésbé a szociális érzékenység valósult meg, mert a társadalom dolgozó, nyugdíjas és egyéb szegény része súlyos áldozatokat szenvedett el, időnként a társadalmi feszültségek is igen erősek voltak.

Magyarországon gyakorlatilag végbement a rendszerváltás, mert átalakultak a tulajdonviszonyok. A rendszerváltás alapkérdése: az állami vagy a magántulajdon van-e túlsúlyban? Hazánkban a magánszféra került meghatározóan domináns pozícióba, a maga 80 százalékaival. Az eredeti tökefelhalmozás mindig és mindenütt csúnya, embertelen folyamat. A kárvallottak, a vesztesek társadalmi igazságtalanságnak élik meg a velejáró rablást, erőszakot, visszaéléseket és korrupciót.

Ez a folyamat azonban elkerülhetetlen és szükséges, mert ennek révén kerül túlsúlyba a magántulajdon. A XX. század második fele történelmileg is bizonyította, hogy a kapitalizmus nagyobb ütemű tartós növekedéshez vezet, magasabb termelékenységet biztosít, mint a szocializmus. Kialakultak és működnek a demokratikus intézmények is. Így a rendszerváltás teljessé vált.

Az egész közép-kelet-európai térségben csupán Magyarország és Lengyelország vitte végig és élte túl gazdasága teljes nyitását a nyugati tőke és import előtt, jórészt befejezte gazdasága átalakítását, a privatizálását, stabilizálta pénzügyi helyzetét és mindezek eredményeképpen megteremtette a tartós gazdasági növekedés feltételeit. Így e két országban sikerült végigvinni a szükséges gazdasági és társadalmi reformokat. Hazánkban is újra beindult a gazdasági növekedés (amit két évi stagnálás előzött meg.). A külkereskedelmi mérleg átmenetileg növekvő negatív egyenlege a nagymértékű technológiai

megújulását elősegítő forrás, az import növekedése versenyképessé teszi a termelést, és az export dinamikus növekedése utól fogja érni az importot. Negatívum ugyanakkor, hogy a hazai ipari növekedés és az exportbővítés még igencsak kiegyensúlyozatlan, elsősorban néhány transznacionális cégre és hazai tulajdonú nagyvállalatra korlátozódik. Sok múlik ezért az 1998-ban hivatalba lépő kormányon, hogy a gazdasági növekedésbe bekapcsolja a hazai közép- és kisvállalkozások tízezreit.

A hazai kapitalizmus jellege Szelényi Iván értelmezése szerint eltér a Nyugaton kialakult tulajdonosi kapitalizmustól. Ugyanis Magyarországon a 80-as években főként a hatalom közelébe került magas képzettségű technokraták és értelmiségiek lettek a tulajdonosok, ezért nevezi menedzserkapitalizmusnak. (Szelényi 1995:25)

A következőkben azzal számolunk, hogy folytatódik a jövedelmátcsoportosulás az államtól és a lakosságtól a vállalkozások felé. A lakossági jövedelmek mértéktartó növekedése, a vállalkozások mozgásterének bővítése, az állami költségek visszafogása szükséges. A hatékonyság növelése mellett az államháztartás reformja is a fenti célokat szolgálja.

Ennek megfelelően a középtávú gazdasági kormányprogram célkitűzése elérhető 1996-1999 között:

- a beruházásokra fordított összeg erőteljes növekedése (éves átlagban 10-12%-kal),
- a reálbérek 1998-1999-ben már 1-2 %-kal nőnek,
- a folyó fizetési mérleg hiánya 1,5-2 milliárd dollár,
- a külföldi tőkebevonás évente átlagosan 1,5-2,5 milliárd dollár,
- az ország nettó adósságállománya 15-16 milliárd között lesz tartható,
- az adósságtörlesztésre fordított összeg a GDP 1995-i 17,5 százalék helyett 1997-ben 12,5 %-ra, 1999-ben 10 %-ra mérséklődik.

E feltételek teljesülése esetén gyorsul az ország gazdasági növekedése:

- 1997-re elérheti az EU átlagát: 3 %,
- 1998-1999-re 4-5 % lehet.

A Nemzetközi Valutaalap 1997. szeptember 9-én nyilvánosságra hozott jelentése azt állapítja meg, hogy Magyarországon jelentősen csökkent a fizetési mérleg hiánya, döntő szakaszába érkezett a szerkezetátalakítás, sikerült lezoritani a külső adósságot. Folytatódott a tőkebeáramlás, az export fellendülése gazdasági növekedést eredményezett. Negatív jelenséggént említette az infláció visszaszorításának lassú folyamatát – további megszorítások bevezetése helyett. Elismerően szólt a magyar fizetési mérleg hiányának a bruttó hazai termék 3,5 százalékra csökkenéséről, a külső adósság nagymértvű csökkenéséről, a privatizáció előrehaladásáról, a nyugdíjkorhatár felemeléséről.

Elégedetlen azonban az egészségügyi intézmények leépítésével, a gyógyszer támogatás visszaszorításával, és a rokkantnyugdíj késlekedő reformjával.

Az elemzés Magyarországot a közepes jövedelmű államok csoportjának felső hányadába sorolta, külső tartozását tekintve pedig mérsékelt eladósodottnak nevezte. Magyarországot – a térség országaihoz hasonlóan 2000-ig 4-4,5 százalékos növekedésre tartotta esélyesnek. Ha az EU integráció is megvalósul, hosszú távon reális az 5 százalékos bővülési ütem elérése is.

Mindebből azt lehet prognosztizálni, hogy az új évezred eleje már egy új Magyarország kialakulásának időszakát eredményezheti.

Jövőképünk bázisa a NATO és az Európai Unió tagság

A NATO – és az EU-tagság Magyarország jövőjének alapkérdése. Ennek pozitív vagy negatív alakulása hosszú időre meghatározza hazánk helyét és szerepét a világban. Hazánk európai ország, ezért életünk és tevékenységünk is Európához kötődik. Ez akkor is úgy van, ha tudjuk, hogy kontinensünk nem a világgazdaság mozgó- és húzóereje. A NATO- és az Európai Unió tagság jelent együttesen hazánk számára olyan történelmi esélyt, hogy éptőmunkánkat biztonságos nemzetközi környezetben, a NATO védernyője mellett végezhetjük, ha élünk a lehetőséggel, jó esélyeink vannak arra, hogy majdani EU-tagként szilárd demokráciában és fejlett gazdaságban éljünk, s kedvező esetben - hosszú távon - felzárkózzunk Nyugat-Európához, ha nem is annak élvonalához. Azt is érdemes végiggondolni, milyen sor várna Magyarországra, ha szűklátókörű gondolkodással és magatartással kirekesztenénk magunkat az európai fejlődés fő útvonalából. Már annak hatására is, hogy hazánk meghívást kapott a NATO-ba, Európa-szerte megnőtt a tekintélyünk. Az ország biztonsága szempontjából a NATO-tagság a jobb megoldás, mint a semlegesség. A semlegességet ma nem szavatolnák a nagyhatalmak. Semlegessége esetén a mai 52 ezres hadsereg létszámát 100 ezerre kellene emelnünk és a sorkatonai szolgálati időt felemelnünk. 180 harci repülőgépre volna szükség. Ezzel szemben NATO-keretek között az ország védelme megoldható 60-80 vadászgéppel.

Zbigniew Brzezinski amerikai politológus arra buzdítja a közép-kelet-európai országokat, hogy hosszú távú mozgósítási jövőképet dolgozzanak ki, melynek az a funkciója, hogy a lakosság tudja, az ország merre halad és ez igazolja az átmeneti fájdalmat és áldozathozatalt. Brzezinski úgy véli, hogy a közép-európaiaknak van ilyenfajta jövőképük, mégpedig az egyesült Európa képe, és benne az ő tagságuk. Ez a jövőkép igen jelentőségtelű és kézzelfogható egy átlag cseh, magyar vagy lengyel számára. Valami olyasmit jelent, amelyhez személyesen is tudnak viszonyulni.” (Brzezinski 1994:12). Természetesen tudjuk, hogy egy ilyen konstruktív jövőkép az említett három ország mellett csak a szlovéneknek és az észteknek jelenthet még történelmileg is belátható

10-15 éves távolságot, a többi ország vezetőinek és állampolgárainak csak a ködös, távoli reményt nyújthatja.

Nemzeti érdekünk Kádár Béla közgazdász kifejezésével a helyváltoztatás nélküli új honfoglalás, az európai szállásteremtés, az új európai hely kialakítása. Tömören ebben foglalható össze az európai integrálódás követelményeinek a célkitűzésen túli cselekvő, felelősségteljes felvállalása, és - ami ezzel együtt jár - hazánk sokoldalú integrációs felkészülése. Jó esélyünk van arra, hogy a következő évezred elején csatlakozhassunk a NATO-hoz és az Európai Unióhoz. Az integrálódás az élet valamennyi területét érinti, amit az igényli, hogy a hivatalos szervezetekben dolgozó szakembereken, diplomatákon és politikusokon túl az átlagembernek a maga területén megfelelő ismeretei kell, hogy legyenek, hogy időben felkészülhessenek az új helyzetre, és hogy az állampolgárok reális ismeretek birtokában tudjanak felelősen az igenre szavazni. Természetesen a csatlakozás előnyei ma még nehezen konkrétizálódhatnak az állampolgárok egyéni életében és a magyar családokban.

A tájékoztatásnak és a tudományos elemzéseknek is őszintén kell szólniuk arról, hogy a csatlakozás előnyei nem azonnal következnek be: a magyar életszínvonal csak hosszú távon közelítheti meg az EU-tagállamokét, hogy a fogyasztói árak sem indulnak automatikusan felfelé. Azt azonban nem nehéz belátni, hogy olyan közösség tagjává válunk, amely hosszú távon fejlődőképesnek bizonyult. Mindenki jól jár, ha az EU támogatást a versenyképesség javítására, a kis- és középvállalati rendszer prosperálására, a közigazgatás korszerűsítésére, a közbiztonságra, a határok védelmére, a mezőgazdaságra, a környezetvédelemre, a turizmus és az infrastruktúra fejlesztésére fordítják. A magyar ember - európai uniós polgárrá válva - működés közben, saját életében fogja tapasztalni a szabad mozgás, a külföldi tanulás, munkavállalás, az integráción belüli kulturális életbe való bekapcsolódás előnyeit. Persze addig még sok a teendő a felkészülési szakaszban. Az ezredfordulóig a vállalati és pénzügyi szférának meg kell erősödnie, hogy a magyar partnerek a siker reményében tudják felvenni a versenyt nyugat-európai versenytársaikkal. Az igazi nagy verseny ideje azonban a csatlakozás után kezdődik el!

Célunk az uniós tagság, hogy az egyesült Európa részévé válva élvezzük annak előnyeit, bizalmát és pénzügyi alapjait, fejlesztési forrásait és piacát, adó- és vámkedvezményeit és kooperációs lehetőségeit. Az európai integráció azért is nemzeti érdekünk, mert számos kedvező lehetőséget nyújt:

- hogy új piacokhoz és erőforrásokhoz jussunk,
- csökkenjen a nemzetközileg szervezett bűnözés káros hatása,
- javuljanak kapcsolataink a szomszédos országokkal és népekkel,
- új lehetőségek nyíljanak a határon túli magyar kisebbségek érdekvédelmére,

- a magyar intézmények europaizálódnak, megtörténik a jogszabályi harmonizáció és az intézményrendszer átalakítása (Csehországgal és Lengyelországgal egyidőben).

A jelenlegi uniós rendszer kedvez a fejletlenebbeknek, arra számíthatunk, hogy évente mintegy 2-2,5 milliárd ECU-t (2,3-2,-9 milliárd dollárt) kaphat az ország, miközben befizetésünk 575 millió dollár lenne.

Hazánk remélt Európai Unió tagságával az európai centrum vezető országaihoz képest lemaradásunknak csupán a mértéke csökkenthető, de elmaradásunk hozzájuk képest még tartós marad. Az ezredfordulóra Magyarország Közép-Európa legdinamikusabban fejlődő országává válhat, A Világbank Magyarországról készült kötete (1995) melynek helyzetértékelését az eltérő gondolkodású kutatók is kiegyensúlyozottnak tartanak, kedvezőnek ítéli hazánk hosszú távú esélyeit. Ricardo Rocha, az összeállítást készítő vezetője azt prognosztizálja, hogy a 2000 utáni évi 5 százalékos növekedési ütemmel 2050-re érhetjük utól Nyugat-Európát, ha az EU tagállamok csak évi 2 százalékos növekedési ütemet produkálnak. Ahhoz, hogy ez sikerüljön, fel kell számolni a kedvezőtlen folyamatokat: a költségvetési kiadásnak a GDP-hez mért 60 százalékos arányát, az adórendszer hibáit, a sok veszteséges és kevés nyereséges tevékenységet, és végig kell vinni a vállalati és banki reformokat.

Magyarország, Lengyelország és Csehország valószínűleg NATO-tag és az Európai Unió tagja is lesz, s ha az EU belső viszonyai nem akadályozzák a közösség bővítését, s ha pl. Magyarországon népszavazáson nem utasítják el a NATO-t, ha nem következik be egy nyugatellenes politikai fordulat, az említett élenjáró országok, köztük hazánk jövője lényegében előre meghatározottnak tűnik.

Az integrálódó Európában a 80-as évektől felerősödött a regionalizmus, a hatalomgyakorlás térbeli szerkezetét meghatározó, átalakító folyamat. Európában a regionalizmus és a föderalizmus a nemzetközi közösségekbe integrálódó nemzetállamok korlátozó szuverenitását és a régiók megerősödését, a decentralizációt jelenti a központi államhatalom zavarására, a hatalom és a befolyás átrendeződése történik e folyamatban a helyi szintre. A lokalizmus, regionalizmus a kor szükségszerű, jövőbe mutató jelensége, ami egyben a parlamentáris demokráciák megújulásának eszköze, a társadalomirányítás új paradigmája. (Enyedi 1996, 1997, Rechnitzer 1996)

A régiók Európájában számottevő területi súlyponteltolódás ment végbe az utóbbi időben, az atlanti-óceáni térségek rovására. Dél-Németországban és Észak-Észak-Kelet-Olaszországban alakultak ki a legfejlettebb európai régiók, a közép-városodási fejlődési folyamatokon (Mittelstadtentwicklung). Kedvező Magyarország számára, hogy Európa 30 legfejlettebb régiójából 20 hazánkhoz közel esik, ami a mi fejlődésünket is elősegítheti. (Illés 1996, Horváth 1992, Éger 1997, Sturm 1997)

Magyarországon a regionális politikához kedvezőek a feltételek, a legkedvezőbbek az EU-hoz csatlakozni kívánó országok közül. A feltételek alkalmasak arra, hogy majdan hazánk sikerrégióvá váljon. Mint volt szocialista országok, az EU-tagállamoknak is a régiófejlődés új modelljét tudná felmutatni. Komoly előnyünk származhat a regionális alapok támogatásából. Ahol a legtöbbet nyerhetünk, az az elmaradott térségek fejlesztése. A regionális alapok támogatásai infrastrukturális, környezetvédelmi és szakmai képzési programokon keresztül modernizálhatják a magyar foglalkoztatáspolitikát. Az átképzési programokra nyújtott Európai Szociális Alap igen számottevő. A jó foglalkoztatáspolitikát jelenti a mai világban a legjobb szociálpolitikát.

A közép-kelet-európai régió országainak fokozatos befogadása az EU tagállamai számára egyidejűleg jár nem túl nagy anyagi terhekkel, másrészt komparatív előnyöket is hoz az európai közösség számára. A kontinens nagy területeit átfogó integráció hatalmas termelési kapacitást, kibővülő piacot is teremt, ami gazdasági harcot és javuló versenyképességet eredményezhet a többi nagyrégióval folytatott versenyben. Nálunk és a csatlakozásra leginkább érett országokban már elkezdődött vagy az évezred végére beindul az EU átlagánál gyorsabb gazdasági fejlődés. Új fizetőképes kereslet jelenik meg, amivel hosszú távon számolni lehet. Az újabb fejlesztések minden bizonnyal elsősorban az Európai Unió tagállamaiban működő cégeknek jelent újabb profitot, üzletet. Nagy rövidlátás lenne, ha az EU-tagországok kirekesztenének bennünket az integráció előnyeiből. Ugyanez igaz Magyarország számára is: az a közös érdekünk, hogy mások - ma még nálunk kevésbé felkészült országok is - a fokozatosság és a kompatibilissá válás függvényében bejuthassanak a közös, integrált európai házba, élvezhessék az ezzel járó előnyöket, nemzetiségi és szomszédpolitikai gyakorlatukban pedig érvényesítsék a maguk számára is kötelező módon az európai elvárásokat.

A jövőbeli sikeres gazdasági felzárkózásunk és társadalmi felemelkedésünk forrásait kutatva látóköriünket érdemes Ázsiára is kiterjesztenünk, hasznosítva ázsiai eredetünkől és rokonságunkból adódó előnyeinket. Matolcsy György közgazdász gondolatát érdemes megszívlelnünk és vigyázó szemünket Ázsiára is vetni (nem az euroatlanti csatlakozás rovására). Ázsiában a család a társadalom alapegysége. A családi alapon álló ázsiai világhálózatok az ázsiai siker alapjai, a kis családi cégek egyre szűkebb hálózata országon belül, a régiókon és a globális hálózatban. Megfontolandó az a következtetés, hogy a környező országokban élő magyar kisebbség alkalmas arra, hogy Közép-Európában a kínai diaszpórához hasonló hálózatszövő tevékenységet végezzen. (Matolcsy 1997:6)

Lehetséges magyar jövőscenáriók a XXI. század első évtizedeiben

A tudományos előrejelzés leginkább bevált útja és módszere a többféle scenárió, az egymástól minőségileg különböző jövőváltozatok feltárása. Magyarország XXI. század eleji (2020-ig tartó) jövőjét a következő lehetséges modellekben vélem prognosztizálni:

Sikerorientált jövőmodell

A jelen tendenciákból az következik, hogy Magyarországon remény van tartós fellendülésre, jobban fognak menni a dolgok, több ember számára jöhetnek el végre sikeres(ebb) évek. Arra van biztató remény, hogy a növekedésorientált gazdaságpolitika és Magyarország ismét visszanyert regionális vezető szerepe, az ország élenjáró tőkebevonási képessége, a nagyszabású fejlesztési programok, a mielőbbi, 4-5 százalékos dinamikus gazdasági növekedés hozzájárul ahhoz, hogy a magyar lakosságból mind többen érzékeljék saját helyzetük kedvezőbbre fordulását. Ennek eredményeként tartósan nő az életszínvonal és a fogyasztás, oldódnak a felhalmozódott feszültségek, problémák. Ennek feltétele a hazai tudatos irányító cselekvés és a gazdasági növekedést elősegítő nemzetközi környezet.

A gazdasági átalakulás várható társadalmi hatásaként erősödni fognak a kapitalista társadalmi - gazdasági rendszerre jellemző új viselkedési normák. A lakosság körében

- erősödik a teljesítményelv,
- a vagyongyarapodás igénye,
- felértékelődik a takarékoság és az öngondoskodás szerepe.

A program sikere esetén a középrétegek helyzetének romlása 1997-98-ra megállítható lesz. Jó esélyünk van arra, hogy a magyar gazdaság csatlakozzon az európai erős középmezőnyhöz. Az sem teljesen kizárt, hogy kapcsolódjunk a világban az élvonalat alkotó ötletgyártókhöz, ami azt jelenti, hogy az újabb ötletekből végterméket állítsunk elő és azokat a regionális világpiacokon értékesítsük. Ilyen esélyeink vannak az autógyártásban, az elektronikai iparban és a gyógyszergyártásban.

II. Köztes modell: küzdelem a vadkapitalizmus megszilárdulása ellen

Kapitalizálódásunk jelenbeli tartalmi jegye a vadkapitalizmus jelenség-együttese, ami nem maradhat meghatározó sajátja a 2020-as Magyarországnak. Ez az emberileg elviselhetetlen és tarthatatlan karakter egyidejűleg veszélyezteti országunk és régióink társadalmi és politikai stabilitását, a félelem nélküli, normális emberi életet. A vadkapitalizmus nem tudományos kategória. Kifejeződik benne a társadalom többségének a rendszerváltáshoz és a kapitalizmushoz fűzött várakozásaiban, illúzióiban való csalódása. A

vadkapitalizmus az átlagember által kritizált rendkívül negatív jelenségegyüttes, pl. a fellazult gazdasági morál, a szélsőséges jövedelmi és vagyoni különbségek, a közbiztonság súlyos hiánya, az ököljog uralkodó szerepe, és még sok minden, a társadalom közérzetét joggal irritáló negatívum. Sajnos azonban, “a fejlett, civilizált kapitalizmus is nagyon vad tud lenni... Amit az emberek jelentős része ma kifogásol, sérelmez, az nem ritkán a tőkés rendszer legbensőbb, immanens tulajdonságait érinti.” (Falusné Szikra Katalin 1993:680, 691). A sajtószabadság, a többpártrendszer, a demokrácia, a közvélemény kell, hogy tartalmazzon annyi pozitívumot, hogyan emberi normák és humanizált kapitalizmus jöjjön létre nálunk.

Az eltökélt, mindenirányú, következetes fellépés a vadkapitalizmus jelenség-együttesével és hordozó erőivel szemben lehet az egyik biztosíték, hogy e veszélyes szcenárió ne maradjon hosszabb távon realitás.

A másik teendő a vadkapitalizmus hatására erősödő, aktivizálódó jobboldali populista szélsőséges erőktől való elhatárolódás, minthogy veszélyességük abban van, hogy magatartásuk szemben áll EU-s csatlakozásukkal.

III. Katasztrófamodell

Ha Magyarország gazdasági felzárkózásának esélyei kútba esnek, leszakadásunk tovább mélyül a kontinens fejlett régiójához képest és nem vesznek fel bennünket a NATO-ba és az Európai Unióba, politikai és szociális káosz fenyeget, akkor rendpárti politikai megoldások születnek. Ez esetben a Nyugattól nem várhatunk gazdasági segítséget, hanem a fejlett világ kényszerűen tudomásul veszi a kialakult helyzetet, s csak arra törekszik, hogy a válságrégió országai el legyenek tőle szigetelve. A magyar társadalom védtelenebb a diktatúrával szemben, mint a Nyugat. Nálunk a társadalom labilisabb, sokaknak nincs sem szilárd, kialakult életvitelük, sem értékrendjük. A helyzet kilátástalanabbá válása esetén a társadalom reménytelen helyzetű rétegei tartósan fogékonyak és védtelenek lennének a populista, jobboldali, rendteremtő diktatúrákkal szemben.

A társadalom többsége azt tapasztalja, hogy az átalakulásból továbbra is csak egy kis létszámú hazai és külföldi vállalkozóréteg húz hasznot, a nagy tömegek pedig rosszul élnek, közülük sokan már arra sem képesek, hogy kifizessék a lakbért és a villanyszámlát, az emberek vagy a magántulélésre rendezkednek be vagy kiábrándulnak a demokráciából, mert az nem képes a piacgazdaság vadhajtásait lenyesegetni.

Veszélyes lehet az ország jövőjére, ha olyan párt vagy koalíció kerül kormányzati pozícióba, amely a kárvallott-lecsúszott tömegek elégedetlenségét meglovagolva, a realitásokat figyelmen kívül hagyva, hamis illúziókat kelt a társadalomban, s ezen választási ígérekkel maga mellé tudja állítani a

---

választók többségét. Ez destabilizáló folyamattá válhat, kormányzásra képtelen parlamentet eredményezhet a szembenálló felek közötti patthelyzet kialakulásával. Csak az élethelyzet javulása eredményezheti, hogy a kiábrándulás ne ingassa meg a demokratikus berendezkedést és a társadalmi stabilitását. E forgatókönyv megvalósulásának a legkisebb a realitása.

X X X

A dolgok soha nem olyan rosszak - vagy olyan jók -, mint amilyenek látszanak (La Rochefoucauld). Az is igaz, hogy a kétségbeesés nemcsak bűn, hanem haszontalan és hamis is. Aki kétségbeesik, nem hisz önmagában, szűkebb közösségben, a magyar nemzet tettejében és az emberiségben sem - lebecsüli létének értelmét.

Eric Hobsbawm brit történész azt jövendöli, hogy a harmadik évezred elején "Közép- és Kelet-Európa népei egészében továbbra is olyan országokban fognak élni, amelyek csalódtak a múltjukban, valószínűleg nagyrészt csalódtak a jelenükben és bizonytalanok a jövőjükben" (Hobsbawm 1995:28). Bízom benne, hogy nem lesz igaza!

A remény hal meg utóljára. Az akarat optimizmusa segíthet. Hinni kell a győzelemben, akarni kell a győzelmet - és főleg - tenni, tenni cselekedni érte!

IRODALOM

Almási Miklós: A globális gazdaság. Társadalmi Szemle 1997. 8-9.sz. 32-41.

Beszteri Béla: A globális világ és Magyarország. In: Varga Csaba-Tibori Tímea: A mai világ és a jövő forгатókönyvei. HÉA Stratégiakutató Intézet, MTA Szociológiai Intézet, Magyar Kapu Alapítvány, 1997. 101-132.

Beszteri Béla: A kor jellemzői és a mai Magyarország esélyei. In: Beszteri Béla - Nagy Gábor (szerk.) Magyarország és Észak-Dunántúl fejlődésének fő irányai, sajátosságai az ezredfordulón és a XXI. század elején. Veszprém, VEAB 1996. 47-57.

Beszteri Béla: Információs vagy tudástársadalom? (Ezredfordulói remények és kétségek). Referátum az 1997. május 28-i székesfehérvári humán erőforrások konferencián. Sajtó alatt.

Brandt, Willy: A demokratikus szocializmus jövője. Kritika 1990/10.sz. 4-7.

Brzezinski, Zbigniew: A nagy átalakulás. Magyar Szemle 1994. 1.sz. 6-19.

Csepeli György: Social Psychological Consequences of the Transition from Totalitarianism to Democracy. Előadás a Pacific Sociological Assotiation konferenciáján. San Francisco, 1995. ápr. 6-9.

Éger György: Regionalizmus, határok, kisebbségek. In: Varga Csaba-Tibori Tímea (szerk.) A mai világ és a jövő forгатókönyvei. 1. 223-242.

Enyedi György: Magyarország regionális fejlődése 2010-ig. In: Beszteri Béla - Nagy Gábor (szerk.) Magyarország és Észak-Dunántúl fejlődésének fő irányai. Veszprém, VEAB 1996. 11-17.

Enyedi György: Városok a közép-európai átmenetben. Társadalmi Szemle 1997/8-9.sz. 42-56.

Falusné Szikra Katalin: Vadkapitalizmus? Közgazdasági Szemle 1993.7-8.sz. 680-693.

Fehér Ferenc-Heller Ágnes: Kultúra és demokrácia. Magyar Lettre Internationale 13. 68-74.

Ferge Zsuzsa: Ordító önigazolások kora. Tegnap patkányságok. 168 óra. 1991. jún. 4. 21-23.

Fukuyama, Francis: The End of History and the Last Man. The Free Press New York 1992.

Glatz Ferenc: Rendszerváltás. Kérdések a jövőről 1990-1995. História 1995/8.sz. 2-27.

Gombár Csaba: Megjegyzés Lengyel László Útközben című írásához. Politikatudományi Szemle 1993.3.sz. 115-117.

Hankiss Elemér: Kelet-európai alternatívák. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1989.

Hobsbawm, Eric: A történetírók felelőssége. Magyar Letter Internationale 13.sz. 27-30.

Horváth Gyula: Az európai integráció és a területi együttműködések hatása a piacgazdaságok regionális politikájára. Tér és Társadalom 1991.4.sz. 51-68.

Horváth Gyula: A magyar regionális politika súlypontjai. Tér és Társadalom 1992.1-2. 1-15.

Illés Iván: A regionális együttműködés feltételei Közép- és Kelet-Európában. Társadalmi Szemle 1997/8-9.sz. 57-65.

Julien, Claude: Maastricht igazi tétje. Le Monde Diplomatique 1992. június 1-4.

Kádár Béla: Cui prodest Európai Unió. Magyar Tudomány 1996. 2.sz. 153-165.

Kolosi Tamás-Sági Matild: A strukturális átalakulás Magyarországon a rendszerváltást követően. Társadalmi Szemle 1997. 8-9.sz. 5-15.

Kornai János: Mit jelent és mit nem jelent a rendszerváltás? Kritika, 1997. Augusztusi sz.

Ladányi János-Szelényi Iván: Posztkommunista New Deal? Kritika 1996/1.sz.

Marx György: A jövő század regénye. Magyar Tudomány 1993/12.sz. 1425-1433.

Matolcsy György: Figyeljük Ázsiát. Esszé. MH, 1997. szept. 6. 6.

Rechnitzer János: Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési stratégiájának főbb elemei és a koncepció vázlatja. In: Beszteri Béla - Nagy Gábor (szerk.) Magyarország és Észak-Dunántúl fejlődésének fő irányai... Veszprém, VEAB 1996. 18-41.

Scabello, Sandro: Az eleven holtak országa. Corriere della Sera, 1996. szept. 9.

Somogyi Ferenc: A felsőoktatás néhány válasza az 1989 utáni lehetőségekre (Kézirat 1-9. old. A tanulmány megjelenik a Valóság c. folyóirat 1997. 8. számában)

Sturm, Roland: Die Regional - und Strukturpolitik der EU. Referátum. A határokat átlépő együttműködés lehetőségei Közép és Kelet-Európában c. győri nemzetközi konferencián 1997. április 26-27-én. (Sajtó alatt)

Szelényi Iván: A posztkommunizmus = a menedzserek uralma. Közép-Európa, 1995. okt. 28. 25.

Tóth László: Helyünk a nap alatt. In: Varga Csaba - Tibori Tímea: A mai világ és a jövő forgatókönyvei. 1. Bp. 1997. 15-51.

Tőkés L. Rudolf: Az "átkos", a "létező" és a jövő: Politikai átmenet és társadalmi átalakulás Magyarországon. Társadalmi Szemle 1997/5.sz. 20-37.

Varga Csaba: Magyar metatrendek az új globális erőterben. In: A mai világ és a jövő forgatókönyvei. 1. Bp. 1997. 63-100.